

ZIGMAS ZINKEVIČIUS

Mokslinių tyrimų kryptys: baltistika, lietuvių kalbos istorija, dialektologija, onomastika.

ANTROPONIMIJOS LINGVISTINĖ ANALIZĖ IR REALI ASMENVARDŽIŲ ISTORIJA

ĮVADINĖS PASTABOS

Su šia problema vardyno tyrėjai nuolat susiduria. Straipsnyje stengsiuosi ją aptarti pasinaudodamas ilgamete patirtimi, sukaupia tiriant lietuvių antroponimiją. Gausiausias duomenis turiu apie savo paties ir savo giminių pavardes, todėl jos ir bus daugiausia aptariamoms.

Zinkevičius. Šios pavardės lingvistinė analizė rodo, kad tai – buvęs tėvavardis, kuriam pradžia davė graikų kilmės krikštavardžio *Zenonas* (gr. *Zeus*, klm. *Zénos* ‘Dzeusas’) liaudinis variantas – trumpinys su *k* prielipu, turėjęs šaknį *Zen-k-*. Jis gautas per rytinius slavus nuo Bizantijos ir todėl virto *Zin-k-* (gr. *é* > Bizantijos graikų *ī*, slavų *i*). Plg. tos pačios pavardės variantą *Zenkėvičius* su šaknimi *Zen-k-*, gauta iš Vakarų nuo Romos per vokiečius, čekus, lenkus. Tos pačios kilmės pavardės iš trumpinių be *k* prielipo: *Zinas*, *Zinius*, *Zin-iùkas* ir kt. (rodo gavimą iš Rytų) ir *Zėnas*, *Zėnius* ir kt. (rodo gavimą iš Vakarų).

Priesaga *-evičius* yra rytų slavų (ne lenkų!) kilmės, vartota senosios Lietuvos valstybės raštinių kalboje (*-evičv*) asmenims įvardyti, nežiūrint žmogaus tautybės ir kilmės. Vėliau, tėvavardžiams virtus pavardėmis, ši priesaga neteko tėvavardinės funkcijos ir tapo „kilnumo“ rodikliu¹. Šiandien ji jau nieko neberodo ir yra svetimasis elementas lietuvių antroponimijoje.

Ištirti realią mano pavardės istoriją, t. y. nustatyti, ar ji yra tiesioginis tėvavardžio tęsinys, ar jos priesaga *-evičius* atsirado vėliau, siekiant pavardę padaryti „kilnesne“, be genealoginių tyrimų neįmanoma. Bet genealoginių duomenų sukaupiti pavyko nedaug.

---

¹ Plačiau apie šią priesagą ir pavardę *Zinkevičius* žr. Zinkevičius 2003: 124–126.

Mano tėvo Petro Zinkevičiaus pasakojimu, jo protėviai kilę „nuo Vilniaus“ (Zinkevičius 1999: 8–12). Tačiau toks pasakymas gali reikšti ne tik Vilniaus apylinkes, bet ir susijusį su Vilniumi senovinį administracinį vienetą, pavyzdžiui, Vilniaus vyskupiją ar net Vilniaus vaivadiją. Taigi giminės kilmės vieta labai neapibrėžta.

Sprendžiant iš vaikystėje girdėtų kaimynų pasakojimų, kad mano senelis Andrius nemokėjęs lenkiškai ir jo žmonai, kilusiai iš nusigyvenusių ir aplenkėjusių bajorų giminės, nepavykę savo vyro išmokyti lenkiškai net persižegnoti, sunku būtų patikėti, jog lietuviai jo tėvai ar seneliai patys būtų „sukilminę“ savo pavardę, pridėję prie jos svetimą priesagą *-evičius*. Greičiausiai jų pavardei pradžią davė paveldėtas senasis tėvavardis, o toks galėjo atsirasti iš krikšto vardo bet kurioje Lietuvos vietovėje. Realią pavardės istoriją padėtų išaiškinti tik genealoginiai, bet ne lingvistiniai tyrimai. Bet jie sunkiai įmanomi dėl svarbiausių šaltinių – krikšto bei sutuoktūvių metrikų ir dvarų inventorių, išblaškytų įvairiuose archyvuose ir institucijose – nelengvo prieinamumo ir ypač dėl juose esamų duomenų nesusistemavimo, išsamių registrų nebuvimo. Apie pavardžių paieškų rašytiniuose šaltiniuose sunkumus dar bus kalbama.

Neaišku, kada Zinkevičiai atsikėlė į Ukmergės apylinkes. XVIII a. pabaigoje jų čia, bent Juodausiuose, kur dabar gyvena, tikrai dar nebūta. Tai rodo Juodausių dvaro 1765 ir 1791 m. inventorizacijos aktai, kuriuose Zinkevičiai neminimi. Taigi atsikelta XIX a., nes šio amžiaus pabaigoje mano senelis Andrius jau dirbo Juodausių dvare ordinarininku (aukštesnio rango kumečiu). Dvarui sudegus, jam buvo duotas žemės sklypas dvaro valdose arčiausiai prie Ukmergės. Ten aš ir gimiau.

Mūsų pavardės kitimą kartais lemdavo atsitiktinės priežastys. Mano dėdė Stasys (tėvo brolis) savo pavardę iš *Zinkėvičius* padarė *Zenkėvičius*, klaidingai manydamas, kad ji esanti tarminė, plg. *penkì* > dial. *pinkì*.

Žagelis. Tai mano senelės iš tėvo pusės pavardė: *Žagel-ýtė*.

Lingvistinė analizė leidžia šią pavardę kildinti iš senovinio dvikamienio asmenvardžio *Žã-gelas*, turinčio pirmą dėmenį *Žã-*, plg. *Žã-baras*, *Žã-buras*, *Žã-labas*, *Žã-liudas*, *Žã-liumas* ir pan. (dėmens kilmė ir senumas neaiškūs), ir antrą dėmenį – *-gelas*, plg. *Bár-gelas*, *Daũ-gelas*, *Jaũ-gelas*, *Mĩn-gelas*, *Nór-gelas*, *Vós-gelas*, *Žý-gelas* ir kt., taip pat *Gél-butás*, *Gél-gaudás*, *Gél-kantás*, *Gél-minás*, *Gél-vydas* ir kt. ir trumpinius bei jų vedinius *Gelỹs*, *Gel-áitis*, *Gel-ónis*. Dėmuo *Gel-* siejamas su *gėlti* ‘labai skaudėti’, jį turėjo ir prūsai, taigi jis laikytinas tolimos senovės paveldu. Asmenvardis *Žagėlis* gali būti ir pravardinės kilmės (maža tikimybė), plg. *žãgas* ‘kūgis, malkų krūva’.

Pavardė *Žagėlis* galėtų būti suprasta ir kaip tarminė iš *Žiogėlis* (dar mažesnė tikimybė), nes tarmėje nekirčiuotas *o* tariamas kaip *a* (plg. *tvarėla* ‘tvorelė’ šalia *tvóra* ‘tvorà’), o minkštasis *ž* galėjo sukietėti dėl lenkiškos tarties (?). Plg. pavardes *Žiog-ėlis* ir *Žiógas*, *Žiógis*, *Žiogỹs*, *Žiog-únas* : *žiogas*.

Duomenų, rodančių realią mano senelės pavardės istoriją, pavyko surankioti palyginti nemažai, bet ne visi jie patikimi, dalis – tik spėjami.

Senelė Žagelytė, dirbusi Juodausių dvare akmistrine dar prieš dvarui sudegant, jos pačios ir kaimynų pasakojimu, buvo kilusi nuo Kurklių (miestelis apie 30 km už Ukmergės) iš žinomos kilmingos Žagelių giminės, ilgainiui nusigyvenusios. Praeityje būta garsių šios giminės žmonių. Vienas jų – Ignas Žagelis (giminystės ryšys su senele neaiškus), lenkiškai rašęs *Żagiel*, gimęs 1826 m. netoliese esančiame Pavirinčių dvare, miręs 1891 m., buvo garsus gydytojas, keliavo po Afrikos ir Azijos šalis, ilgai gyveno Egipte (vicekaraliaus rūmų okulistas!), plaukė Nilu iki pat ištakų². Deja, archyvų duomenys apie senelės protėvius tebėra neištirti, todėl trūksta ne tik genealoginių žinių, bet ir tokių, kurios padėtų išaiškinti pavardės kilmę.

Skapas. Mano motinos mergautinė pavardė: *Skap-aitė*.

Lingvistinė analizė leidžia šią pavardę kildinti iš tokių senovinių dvikamienių asmenvardžių kaip *Skā-paras* trumpinio, turėjusio pirmą dėmenį *Ska-*, plg. *Skā-buras*, *Skā-vydas*, *Skā-vitas* (: ?), ir antro dėmens *-paras*, plg. *Daū-paras*, *Liuū-paras*, *Ūž-paras* ir pan. ir *Pār-gaudas*, *Pār-skaudas*, *Pār-vainas* ir kt., taip pat *Parà*, *Par-ūlis*, *Par-eikà* ir kt. (: priešdėlis bei prielinksnis *par-* ?) pradžia – priebalsį *p-* : **Skā-paras**. Ji sutapo su daiktavardžiu *skāpas* ‘iškastruotas gyvulus’. Dabar paprastai taip ši pavardė žmonių ir „etimologizuojama“.

Asmenvardis *Skāpas* ir jo variantai *Skapa*, *Skapis*, *Skapaitis* buvo vartojami jau XVI a., randami rašytiniuose šaltiniuose. Praeityje tai būta populiaraus asmenvardžio, vartoto ne tik Ukmergės apylinkėse. Jis davė pradžią daugeliui gyvenviečių pavadinimų, plg. miestelio pavadinimą *Skāp-iškis*. Pateko net į gudų, galbūt ir lenkų kalbas, plg. g. *Ckon*, lnk. *Skop*, jeigu jų pirminis išplitimo šaltinis – buvusios baltų žemės.

Pažymėtina, kad iš šio asmenvardžio nelinkstama darytis pavardžių, turinčių išvestines (priesagines) formas. Be *Skap-īniskas* ir *Skap-ėckas*, gavusių svetimas priesagas, žinoma tik viena reta tėvavardinės kilmės pavardė *Skap-ónis*. Šiaip jau vartojamas pirminis, neišvestinis asmenvardis *Skāpas*.

Duomenų, rodančių realią mano motinos pavardės istoriją, pavyko prirankioti daugiau negu atitinkamų pavardės *Zinkėvičius* duomenų. Juodausių dvaro 1765 ir 1791 m. inventorizacijos aktai rodo, kad XVIII a. pabaigoje Juodausiuose gyveno net kelios šeimos, vadintos *Skapais*. Iš vienos tų šeimų (nežinia kurios) turėjo kilti mano motina (plačiau žr. Zinkevičius 1999: 12–15). Galbūt ateityje Juodausių *Skapai* bus aptikti dar ankstesniuose rašytiniuose šaltiniuose, jeigu tokių atsiras. Juk tai senas pirminis (neišvestinis) asmenvardis.

---

² Apie kitus žymesnius Žagelius žr. Zinkevičius 1999: 21.

Mano senelio Kazio Skapo sesuo Ona ištekėjo už Adomo (vardas abejotinas) **Balžeko**. Tai įdomi pavardė. Kirčiuojama *Balžėkas* ir *Balžėkas*, bet ne *Balžėkas*, nors kitur Lietuvoje yra ir toka pavardė, turinti priesagą *-ėkas*, pridėtą prie šaknies *Balž-*, plg. pavardes *Balžis*, *Balžus*, *Balž-aitis*, *Balž-ūnas*, *Balž-inas* (visų jų kirčiavimas nežinomas). Šaknis *Balž-* sietina su *balžas* 'blaivus, giedras, mėlynas'. Pavardėje *Balžėkas* lietuviams neįprasta priesaga *-ėkas* vietoj *-ėkas* galėtų būti atsiradusi iš *-ėkas* dėl lenkiškos tarties, plg. gyvenvietės pavadinimą *Krikštėnai*, kurių vietos žmonės (kraštas buvo aplenkėjęs) taria *Krikštėnai*. Bet tuo atveju liktų neaiškus kirčiavimo variantas *Balžėkas* su *-ėkas*, dėl *è* rodantis galimą nelietuvišką pavardės kilmę. Ji primena prancūziškas pavardes, plg. *Balzàkas* / *Balzâkas*. Todėl neatmetina prielaida, kad šios pavardės kilmė gali būti susijusi su Napoleono žygiu per Lietuvą. Jai pradžią galėjo duoti Ukmergės apylinkėse užsilikęs prancūzų karys. Ar tokia prielaida teisinga, turėtų parodyti pavardės ir giminės realios istorijos tyrimai rašytiniuose šaltiniuose. Deja, turimi genealoginiai duomenys Napoleono laikų nesiekia. Taigi būtinos senesnių duomenų paieškos.

Mano motina giminiuodavosi ne tik su minėto *Balžeko* vaikais Petru ir Vaclovu (jie – jos pusbroliai), bet ir su jo brolio žmona, žinomo bitininkystės specialisto habil. dr. Jono Balžeko (jo sūnus yra žinomas teniso treneris Remigijus Balžekas) motina. Tai vadinamoji vedybų, arba svainijos, giminystė³, kurią reikia turėti omenyje ir jos nepainioti su genealoginiais ryšiais.

Žeruolis. Mano senelės iš motinos pusės pavardė: *Žeruol-ýtė*.

Lingvistinė analizė pavardėje *Žeruolis* leidžia išskirti šaknį *Žer-*, plg. pavardes *Žėras*, *Žer-eikà*, *Žer-iolis* (kirčiavimas nežinomas, žmonės vadina ir *Žer-ūlis*), *Žer-ōlis*, *Žer-ōnas*, *Žer-skis* (kirčiavimas nežinomas) ir su *k* prielipu: *Žer-ka* (kirčiavimas nežinomas), *Žer-k-áuskas*. Šaknis *Žer-* greičiausiai iš senesnės *Žér-*, plg. pavardes *Žėrys*, *Žér-ōnas* ir kt. Ji galėtų būti kilmės požiūriu siejama su žodžiais *žér-úoti*, *žér-ėti* ir pan.

Šaknis *Žér-* šioje pavardėje išplėsta priesaga *-uōlis*, su kuria paprastai iš veiksmažodžių daromi veikėjų pavadinimai (nomina agentis), pvz., *pavyd-uōlis*, *skend-uōlis*, *žin-uōlis* 'kas daug žino'. Yra ir daiktavardis *žér-uōlis* 'kas žeruoja'. Taigi *Žėruōlis* laikytina pravardinės kilmės pavarde. Jos išplitimo pradinis židinys – apie Ukmergę. Tai paaiškina šaknies *Žér-* vartimą *Žer-*, nes tarmėje nekirčiuoti ilgieji balsiai yra virtę trumpaisiais, o *o*, *é* sutapo su *a*, *e*.

Duomenų, rodančių realią senelės *Žėruolytės* pavardės istoriją, yra labai nedaug. Žinoma tik tai, kad mano senelis Kazys Skapas vedė Kotryną *Žėruolytę* iš Baublių kaimo, esančio anapus Šventosios (sakydavome iš *anašalių*). Jos prosenelių kilmė neiški, archyvų duomenys dar neiširti.

³ Plačiau apie šią giminystės rūšį ir jos narių pavadinimus žr. Buivydienė 1997.

Lisas. Mano žmonos Reginos mergautinė pavardė: *Lis-aitė*.

Lingvistinė analizė pavardę *Lisas* leidžia kildinti iš krikštavardžio *Aloýzas* varianto *Alisas*, netekusio žodžio pradžios *A-*. Krikštavardžio formai *Alisas* pradžią davė sulotynintas germanų vardas *Aloysius*, *Aloisius*, kuris atsirado iš germanų dvikamienio asmenvardžio *Alwis*: sen. vokiečių aukštaičių *al* ‘visa’ + *wīsi* ‘išminingas’. Į Lietuvą krikštavardinė šaknis *A(Lis)* turėjo patekti iš Rytų, nuo Bizantijos per rytinius slavus. Tai rodo priebalsio *s* nesuskardėjimas, priešingai negu dabar vartojamame krikštavardyje *Aloýzas*, gautame iš Vakarų nuo Romos per lenkus, su suskardintu *s*, virtusiu *z*, rodančiu vokiečių kalbos tarpininkavimą.

Krikštavardinės kilmės sutrumpintą šaknį *Lis-* (be *A-*) Lietuvoje turi nemažai pavardžių vedinių: *Lisys*, *Lis-aitis*, *Lis-ėvičius*, *Lis-įnškas*, *Lis-ičkas*, *Lis-ėckas*, *Lis-áuskas* ir pan. ir su *k* prielipu: *Liskus*, *Lisk-aitis*, *Lisk-ėvičius* ir kt. Plg. *Liz-aitis* su suskardintu *s*, orientuojančiu į Vakarus.

Duomenys, rodantys realią mano žmonos pavardės kilmę, siekia tik XIX a. vidurį. Jos senelis Juozapas Lisas (1855–1939) buvo kilęs nuo Kupiškio. Jis nusipirko žemės Tutkonyse (šios gyvenvietės dabar nebėra). Vėliau persikėlė į Pupónis. Vedė Juozapatą Vaitiekūnaitę (1872–1957) iš Jutkonių. Prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą, apie 1911–1912 m., kartu su trimis kitais Kupiškio krašto ūkininkais persikėlė gyventi į žemaičių kraštą, į Apýdimus, Upýnos parapijoje, netoli Upýnos bažnytkaimio (Telšių apskr.). Taip atsirado kupiškėnų sala žemaičių apsuptyje. Dabar Apydimų kaimo neberasite jokiam Lietuvos žemėlapyje. Dėl melioracijos ir kitų negandų neliko nė menkiausios šio kaimo buvimo žymės.

Juozapo Liso sūnūs: Povilas (gimęs 1897 m.), Petras (g. 1899 m.), Juozas (Reginos tėvas, g. 1903), Jonas (g. 1912 m.) ir duktė Ona (g. 1900 m.) į žemaičių kraštą nuvyko būdami dar vaikai. Vienintelis jauniausias sūnus Stasys gimė jau žemaičių žemėje 1914 m. Tačiau gimtąją kupiškėnų tarmę, bent svarbiausius jos elementus, jie visi išlaikė gerai. Bet to negalima pasakyti apie jų vaikus: šie sužemaitėjo ir jų kalboje tėvų gimtosios kupiškėnų tarmės neliko jokių pėdsakų. Kaip dialektologui man buvo įdomu stebėti „žemaitiškų kupiškėnų“ vyresniosios kartos kalbą, joje kupiškėnų ir žemaičių kalbinių elementų varžymąsi. Tai davė peno bendrosios kalbotyros problemų apmąstymams, ypač nustatant atskirų kalbos elementų atsparumą svetimai įtakai.

Reginos tėvo Juozo, neilgai tegyvenusio tarp žemaičių, jau 1924 m. persikėlusio į Kauną, kalboje žemaitiškų elementų, galima sakyti, visai nėra. Jis šios tarmės neišmoko, nors jo žmona – žemaitė. Didžiausią įtaką jo kalbai padarė ano meto Kauno ir vėliau Vilniaus, kur ilgiausiai gyveno, miestų kalba. Išliko ir ryškūs kupiškėnų elementai.

Maždaug tą patį reikia pasakyti ir apie jo vyriausiojo brolio Povilo kalbą. Kas kita visą amžių tarp žemaičių pragyvenę broliai Petras (ūkininkavo Apydimuose),

Stasys (dirbo girininku apie Kuršėnus) ir sesuo Ona (nutekėjo į Kirklių kaimą, anapus Upynos, ir visą laiką gyveno žemaičių apsuptyje), kurių kalboje vyko labai ryškus žemaičių ir aukštaičių, tiksliau, kupiškėnų, elementų varžytuvės. Brolis Jonas 1929 m. išvyko į Argentiną ir apie jo kalbą nieko negalima pasakyti.

Pāvardės, padarytos iš krikštavardinės šaknies *Lis-*, matyt, iš seno žemaičiams buvo mažiau būdingos negu aukštaičiams. Įdomi tokia smulkmena. Pavardė *Lisas* kupiškėnų tariama su pailgintu kirčiuotu balsiu *i* (*līsas*) ‘liesas’. Jie net įtardavo šią pavardę esančią pravardinės kilmės ir kildindavo iš „liesas žmogus“.

Senesnių genealoginių duomenų neturėjimas trukdo nustatyti, ar Lisų protėviai yra turėję pavardę (gal dar nepaveldimą asmenvardį) su pirminiu balsiu *A-*, t. y. *Alīsas, ar vien formą be *A-*: *Līsas*, galbūt patekusią į Lietuvą jau be *A-*.

Stasiulis. Žmonos Reginos senelių iš motinos pusės pavardė.

Lingvistinė analizė pavardę *Stasiūlis* kildina iš slavų kilmės krikštavardžio *Stanislovas* (iš slavų dvikamienio asmenvardžio *Stani-slavъ* : *stani* ‘stok, tapk’ + *slava* ‘šlovė’) trumpinio *Stasys*, išplėsto diminutyvine priesaga *-ulis*. Tokia pavardė ir jos tolesni priesaginiai vediniai (*Stasiul-aitis*, *Stasiul-ionis*, *Stasiul-ėvičius* ir kt.) paplitę bemaž po visą Lietuvą: turimi tiek žemaičių, tiek ir aukštaičių.

Duomenys, rodantys realią Reginos senelio pavardės *Stasiūlis* istoriją, turimi tik iš XIX a. antrosios pusės, migloti – iš to amžiaus vidurio. Reginos senelis Tomas Stasiulis gimė 1864 m. Barvydžių kaime, apie 5 km nuo Luokės einant Vieکشnėlių (žmonės paprastai vadina *Beibele*) link. Greičiausiai čia gyveno ir jo protėviai. Dabar šis kaimas jau baigia išnykti. Tomas Stasiulis vedė Viktoriją Čėsnytę, žinomo profesoriaus, VDU prorektorius Blažiejaus Čėsnio (1884–1944) seserį. Jų vaikai: Pranas (g. 1912, mirė 1952 m. bolševikų lageryje kažkur Archangelsko srityje), Kazė (Lisienė, Reginos motina, 1904–2000), Ona (Rastenienė, 1906–1976, ji 1929 m. išvyko į Argentiną), Viktorija (Jogminienė, 1908–1989), Aleksandras (1911–1960).

Reginos motina Kazė Stasiulytė-Lisienė, pasimokiusi namų ruošos mokykloje, tapo savo dėdės ir krikštatevio prof. Blažiejaus Čėsnio namų šeimininke Kaune. Jų kieme buvo neišvaizdus raudonų plytų namelis, kuriame apsigyveno iš Rusijos grįžęs profesorius Kazimieras Būga. Kazė Stasiulytė, šeimininkaudama pas prof. Čėsnių, susipažino su Juozu Lisu, atlikusiu karinę tarnybą ir gyvenusiu Kaune, ir už jo ištekėjo. Kurį laiką abu gyveno pas prof. Čėsnių.

Kazė Stasiulytė-Lisienė gerai išlaikė savo gimtąją pietų žemaičių tarmę (jos vyras, kaip minėta, žemaitiškai neišmoko). Tą tarmę gerai moka ir Regina. Išmoko jos iš motinos ir žemaitiškai kalbėjusių senelių, vasaromis gyvendama Barvydžiuose. Vėliau gimę Reginos broliai ir seserys, augę jau tėvams persikėlus gyventi į Telšius, išmoko nebe motinos „dūnininkišką“, bet Telšių „dounininkišką“ žemaičių tarmę iš ją vartojusios aplinkos.

Dėl senesnių genealoginių duomenų nebuvimo neįmanoma nustatyti, kada ir kokių būdu atsirado Reginos senelio pavardė *Stasiūlis*: ar jos pirmą kartą reikšmė buvo ‘Stasio sūnus’, ar ‘mažas Stasys’, ar dar kokia kita.

Toliau aptarsime kelias mūsų temai tinkamesnes pavardes, kurių turėtojai nėra giminystės ryšiais susiję su mumis.

Baltrušis. Mano bendramokslio Ukmergės gimnazijoje profesoriaus Romualdo Baltrušio pavardė.

Lingvistinė analizė rodo ją kilus iš krikštavardžio *Baltramejus* (iš aramėjų kalbos *Bar-Talmi* ‘Ptolemajaus sūnus’) trumpinio *Baltras* + priesaga *-ušis*, vartojama veikėjų pavadinimams (nomina agentis) darytis, plg. pavardes *Baltušis*, *Toliušis* ir kt., daiktavardžius *gailiūšis* ‘kuris visko kitam gaili’, *tėtūšis* ‘tėtė’ ir kt.

Duomenų, rodančių realią prof. Baltrušio pavardės istoriją, nedaug. Romualdo tėvas Stasys (Stanislovas) buvo mokytojas, mokyklos Ukmergėje vedėjas. Jo tėvas Matas – žemdirbys, turėjo ūkį Bliuvuose, tarp Kauno ir Veiverių. Žemdirbiai buvo ir ten pat gyvenę jo pirmtakai. Kai kurie iš jų vadinosi dviguba *Baltrušio* ir *Balturušaičio* pavarde. Variantas su tėvavardine priesaga *-aitis* Ukmergės apylinkėse būtų neįmanomas, nebent asmuo atsikėlęs iš kitur. Iš viso žinomos keturios Baltrušių kartos. Ankstesnė šios giminės kilmė dar tebeslypi archyvuose, nėra iširta.

Jovaiša. Archeologo profesoriaus Eugenijaus Jovaišos pavardė.

Lingvistinė analizė rodo ją kilus iš senovinio lietuvių dvikamienio asmenvardžio *Jó-vaiša* resp. *Jo-vaišas*. Pirmas dėmuo *Jó-*, plg. *Jó-gailas*, *Jó-gaudas*, *Jó-kantas*, *Jó-mantas*, *Jó-tautas*, *Jó-vydas* ir kt. Tokį dėmenį turėjo ir prūsai, taigi jis yra labai senų laikų paveldas (siejamas su *jó-ti*). Antras dėmuo *-vaišas*, plg. *Gaūd-vaišas*, *Nór-vaišas*, *Taūt-vaišas*, *Tól-vaišas* ir pan. ir *Vaiš-mantas*, *Vaiš-noras*, *Vaiš-tautas*, *Vaiš-vilas*, taip pat trumpiniai bei jų vediniai *Vaišas*, *Vaišys*, *Vaiš-ūtis* ir kt. Tokį dėmenį irgi turėjo prūsai, tarė *Vais-*, jis siejamas su *vaišės*, taigi yra irgi labai senų laikų paveldas.

Duomenų, rodančių realią prof. Jovaišos pavardės istoriją, nėra daug. Jo tėvas Leonas – edukologijos profesorius, gimė Lieplaukėje (Telšių r.), taigi žemaičių krašte. Senelis Antanas (g. 1875 m.) vadinosi dvejojama pavarde: *Jóvaiša* ir *Jóvaišas*. Jis buvo muzikas, vargonininkavo Lieplaukėje ir ten vertėsi prekyba. Tačiau gimė ne Lieplaukėje, bet aukštaičių krašte apie Pėsvalį, iš kur kilo ir jo proseneliai.

Kadangi pavardę *Jóvaiša* sudaro senasis dvikamienis asmenvardis, tiksliau, jo *ā*-kamenė forma, tai praeityje greičiausiai nebuvo didesnių šios pavardės kitimų, išskyrus, kaip matėme, svyravimą tarp *a*-kamenių ir *ā*-kamenių formų. Tai turėtų parodyti ankstesnių laikų archyviniai dokumentai, kurie tebėra netirti.

Razumas. Lietuvos mokslų akademijos prezidento Valdemaro Razumo pavardė.

Šios pavardės išplitimo pirminis židinys – apie Ukmergę. Maždaug ten vartojama ir pavardė *Prōtas*. Todėl savaime kyla mintis, kad *Rāzumas* gali būti pavardės *Prōtas* vertinys. Susiejimas pavardės su daiktavardžiu *prōtas* tuo atveju būtų liaudies etimologijos padaras, nes iš tikrųjų pavardės *Prōtas* kilmė visai kita. Ji atsirado iš sulotyninto graikiško krikštavardžio *Protasius*: gr. *protássō* ‘statau priekyje’. Plg. padarytas iš šio krikštavardžio pavardes *Protasėvičius*, *Pratasėvičius* ir kt. Tos pačios kilmės asmenvardį turėjo ir gudai, pavyzdžiui, *Πpamac* ← *Πpamacuū*.

Yra dar krikštavardžio variantas *Protāzas* su suskardintu priebalsiu *s*, rodančiu gavimą iš Vakarų per lenkus (plg. le. *Protazy*), čekus, vokiečius (jie *s* ir suskardino) nuo Romos.

Krikštavardžio forma su *s* pas mus atėjo iš Rytų per rytinius slavus nuo Bizantijos. Turime dar dvikamienių asmenvardžių dėmenį *-protas*: *Nó-protas*. Tačiau šis asmenvardis gali būti prūsizmas, todėl maža tikimybė, kad jo dėmuo *-protas* slypėtų mums rūpimoje pavardėje.

Svarstant pavardės *Rāzumas* kilmę reikia neišleisti iš akių fakto, kad pavardę *Pozym* turi gudai, o tai savo ruožtu galėtų rodyti baltiško (lietuviško) substrato vaidmenį jos kilmei. Tą patį reiktų pasakyti ir apie lenkų pavardę *Rozum* tuo atveju, jeigu ji kilo iš tų plotų, kurie priklausė senajai Lietuvos valstybei arba kuriuose praeityje gyveno baltakalbiai (lietuviakalbiai) žmonės.

Realiai Valdemaro Razumo pavardės istorija tebėra neištirta. Žinomos maždaug trys–keturios kartos. Genealogijos tyrimas turėtų patvirtinti arba paneigti išdėstytus samprotavimus.

GENEALOGINIŲ TYRIMŲ SUNKUMAI

Iš to, kas pasakyta, matyti, kad lingvistinė analizė atskleidžia galimą asmenvardžio kilmę arba kelis tos kilmės variantus. Nustatyti, kuris iš jų tinka mums rūpimai pavardei, gali tik jos realios istorijos išaiškinimas, o tai padaryti neįmanoma be genealoginių tyrimų.

Lietuviai savo giminės kilmę į praeitį paprastai žino ne toliau kaip per tris–keturias kartas. Išimtytys retos. Apie ankstesnę kilmę samprotaujama miglotai, neretai tik spėjama, net fantazuojama.

Jeigu kas nori savo tolimąją kilmę ištirti remdamasis rašytiniais šaltiniais – tai ir yra tikrieji genealoginiai tyrimai – susiduria su dideliais sunkumais. Tokie dokumentai yra nevienarūšiai: bene svarbiausi – gimimo ir sutuoktuvių registracijos metrikai. Iš seno metrikai buvo daromi tik bažnyčiose, nes civilinė metrikacija Lietuvoje įvesta palyginti neseniai. Sovietų okupacijos metais iš bažnyčių

metrikai buvo vežami į Vilnių, kur sudarytas specialus jų archyvas. Tačiau šis tas liko ir bažnyčiose. Senesnių laikotarpių metrikacijos knygų nemaža saugoma ir mokslinėse bibliotekose, taip pat įvairiuose archyvuose. Taigi jų paieškos – nelengvas darbas.

Senųjų laikotarpių (XVII–XIX a.) metrikuose įrašyti asmenvardžiai (nesvarbu, ar dar nepaveldimi, ar jau atliekantys pavardžių funkciją) nepasižymi autentiškumu, nes lenkai ir sulenkėję lietuviai kunigai juos lenkindavo ir net „versdavo“ į lenkų kalbą. Tų asmenvardžių tyrimas ne tik padeda išsiaiškinti pavardės lenkinimo ir jos kraipymo istoriją, bet taip pat duoda svarbių duomenų, leidžiančių nušviesti konkrečios pavardės realiąją (ne vien dokumentuose) raidą.

Daug reikšmingų genealoginių duomenų galima rasti bažnyčių vizitacijos aktuose, saugomuose archyvuose. Tuos aktus neseniai pradėjo leisti Lietuvių katalikų mokslo akademija, tuo padarydama didelę paslaugą lietuvių antroponimijos studijoms.

Antrasis genealoginiams tyrimams labai svarbus šaltinis – tai dvarų inventoriai. Jų tik dalis paskelbta, kiti tebėra rankraščiai, saugomi mokslinėse bibliotekose ar archyvuose. Dvarų inventoriuose, kaip juridiniuose dokumentuose, esami asmenvardžiai pasižymi sąlyginiu autentiškumu: stropiau negu bažnytiniuose metrikuose užrašytos tokios asmenvardžių formos (lietuviškos ar aplenkintos), kokias anuomet vartojo patys asmenvardžių turėtojai ir jų kaimynai. Tai labai svarbu.

Tačiau niekuomet nereikia išleisti iš akių fakto, kad visų šaltinių asmenvardžius anuomet įtakojo sulenkintos visuomenės vartojama „oficiali“ pusiau lenkiška antroponimija. Todėl nuolat susiduriama su asmenvardžių atlietuvinimo reikalu ir to atlietuvinimo problemomis, reikalaujančiomis papildomo darbo. Rekonstruoti tikrąsias lietuviškas formas yra būtina, priešingu atveju nebus įmanoma išaiškinti jų realios raidos.

Visų rūšių dokumentų tyrimo sunkumai prasideda jau nuo pastangų nustatyti, kokiam administraciniam vienetui, paprastai parapijai ar dvarui, senovėje priklausė mums rūpima gyvenvietė, taigi kokios parapijos ar dvaro dokumentuose pavardė ieškotina.

Paieška yra labai sudėtingas ir kruopštus darbas. Tenka peržiūrėti krūvas dokumentų, parašytų spėjamu (sunkiai nustatomu) laikotarpiu, kol pavyksta rasti ieškomą pavardę. Ne visuomet lengva būna ir ją identifikuoti, t. y. susieti su rūpima gimine, išaiškinti giminystės laipsnį ir nustatyti, ar ji priklauso genealoginei linijai, ar atspindi tik vieną iš giminystės rūšių. Tai labai svarbu. Visi tie darbai reikalauja daug laiko ir triūso, ypač dėl to, kad šaltinių asmenvardžiai tebėra nesuregistruoti, nesudarytos išsamios jų rodyklės, nekalbant apie visą Lietuvą apimančių suvestinių registrą.

IŠVADOS

1. Antroponimikos mokslui labai svarbūs genealogijos tyrimai, nušviečiantys rūpimo asmenvardžio tikrąją raidą ir jo kilmę.
2. Genealoginiai tyrimai leidžia išaiškinti, kuri lingvistine analize nustatyta asmenvardžio kilmės versija (jų dažnai būna ne viena) yra tikra.
3. Tiriant šaltinių asmenvardį svarbu atskirti paveldėjimo liniją (jo genealogiją) nuo šiaip įvairiarūšės giminystės, kurios skirtingi laipsniai būdavo nusakomi įvairuojančiais terminais.
4. Reikia nustatyti šaltiniuose rasto asmenvardžio statusą: ar tai jau pavardė, ar dar tik nepaveldimas asmenvardis (prieveardis). Statusas įneša aiškumo į pačius genealoginius tyrimus.
5. Esant dideliems sunkumams, susijusiems su genealoginiais tyrimais bei giminės kilmės išaiškinimu, atsiranda nesąžiningų žmonių, siekiančių pasipelnyti iš savo šaknų ieškančių asmenų. Sukčiai „sukuria“ nebūtus dokumentus arba padaro tariamus jų nuorašus, neva rodančius tai, ko žmogus ieško. Tuo jie kenkia būsimiems rimtiems tyrimams, klaidina tyrėjus, apsunkina jų darbą. Nuoširdus patarimas visiems, kurie ieško savo giminės šaknų: *saugokitės sukčių!*

LITERATŪRA

Buivydienė Rūta 1997: *Lietuvių kalbos vedybų giminystės pavadinimai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Zinkevičius Zigmąs 1999: *Prie lituanistikos židinio*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Zinkevičius Zigmąs 2003: *Rinktiniai straipsniai 3*. Vilnius: Katalikų akademija.

Įteikta 2012 m. sausio 31 d.

ZIGMAS ZINKEVIČIUS

Justiniškių 41-24, LT-05127 Vilnius, Lietuva

vytasz@lki.lt